

ЕКОНОМІКА

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

*Радченко В. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

У статті досліджується проблема обґрунтованості соціально-економічних перетворень у трансформаційній економіці України, робляться висновки про невідповідність реформаторських дій вимогам економічної теорії і передовій соціальній практиці.

***Ключові слова:** соціально-економічні перетворення, трансформаційний період, реформи, політекономічний аналіз.*

Постанова проблеми. До двадцяти років в Україні здійснюються соціально-економічні перетворення. Попередня економічна система, яка складала зміст соціалістичного ладу і яку з подачі журналістів назвали адміністративно-командною, трансформувалася у ринкову, таку, де вже ринок є її основною зовнішньою ознакою.

Однак найсуттєвіші зміни відбулися в основі економічного базису, у відносинах власності на засоби виробництва. Попередня економічна система своєю економічною основою мала суспільну власність на засоби виробництва, а формою організації суспільного виробництва – планомірність. Ринкова ж економіка базується на приватній власності, а її вищий тип – ринково-капіталістична – на капіталістичній приватній власності з найманою працею, що означає перетворення робочої сили в товар.

Зрозуміло, що період переходу від одної системи до іншої – це період глибоких, кардинальних соціально-економічних змін. Такі зміни не можуть відбуватися без гострих суспільних протиріч, конфліктів, боротьби інтересів та антагонізмів. Сподівання реформаторів на швидке становлення нової економіки з ефективним господарем виявилися марними. В країні розгорнулася глибока трансформаційна криза (1990-1999 рр.), за період якої ВВП країни скоротився на 59,2%, промислове

виробництво – на 48,9%, сільськогосподарське – на 51,5%, а реальна заробітна плата зменшилася в 3,82 рази [1]. Відбулося глибоке розбалансування економіки, масштабне порушення вимог економічних законів відтворення, скорочення внутрішнього ринку, зниження життєвого рівня народу. В подальшому, в 1999-2000 рр., розпочинається незначне зростання економіки. Десятиріччя – 2000-2010 рр. – відрізняється як певним піднесенням, так і світовою економічною кризою, яка охопила і Україну (2008-2009 рр.). Лише у 2010 р. економіка показує позитивний результат – реальний обсяг ВВП збільшився на 4,2% [2]. Передбачалось, що 2011 р. стане роком стабілізації та виходу з кризи, темпи зростання ВВП становитимуть 4-6%, а уже в 2012 р. країна вийде на докризовий рівень 2007 року [3]. Проте потрясіння перехідного періоду виявилися настільки глибокими, що Україна на кінець 2009 р. виробляла лише 63,3% ВВП власного рівня 1990 року. І, як пише професор Єщенко П. С., “Якщо найближчі 10 років економіка зростатиме на 5-7% щорічно, вона так і не наздожене сама себе зразка 1990 р.” [4, 13].

Практика трансформації економіки України переконливо показує, що курс реформ, який проводився у нас майже двадцять років, не відповідає стратегічним інтересам країни. Україна перетворилася на економічно відсталу країну, яка у світових рейтингах конкурентоспроможності посідає найнижчі місця. Так, у 2007-2008 рр. за показниками глобального індексу конкурентоспроможності вона посідала 73-є місце, поступившись таким країнам як Литва (38 місце), Росія (58), Казахстан (61), Узбекистан (62), Азербайджан (66), В'єтнам (68), Бразилія (72) [5, 7].

Очевидно, щоб обґрунтувати шляхи виходу із такого стану, необхідно здійснити глибокий політекономічний аналіз соціально-економічних перетворень трансформаційного періоду, виявити дійсні причини колапсу української економіки.

Відзначимо, що дослідження такого змісту проводяться як українськими, так і зарубіжними вченими. Окремі сторони трансформаційного процесу в Україні розглядаються у працях В. Базилевича, З. Варналія, А. Гальчинського, В. Гейця, О.Гоша, А. Гриценко, П. Єщенко, Ю. Єханурова, Т. Ковальчука, І. Лукінова, І. Малого, В. Мандибури, С. Мочерного, О. Онищенко, Ю. Пахомова, В. Рибалкіна, А. Чухна, В. Юрчишина. Особливо варто підкреслити значення цілого ряду праць проф. А. Гальчинського, в яких досліджуються методологічні проблеми еволюційного розвитку суспільств і, зокрема, в ХХ-ХХІ століттях в контексті з трансформаційними змінами в Україні; досліджень директора ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, академіка НАН України В. Гейця (праця “Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку”, К., 2009 та ін.). В. Гейць в журналі “Економіка України” (2010, № 3) опублікував статтю “Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України”, яка поклала початок науковій дискусії з приводу вибору соціально-економічної моделі реформування економіки України [6].

Однак, на нашу думку, висловлені вченими судження і висновки з приводу обґрунтованості реформ і взятої на озброєння моделі перетворень та розвитку української економіки не вичерпують проблему і, тим більше, не виявляють багатьох причин, які зумовили занепад та стагнацію нашої економіки. Щодо теоретичних підходів до аналізу трансформаційних процесів в Україні, то тут ми зустрічаємо ціле розмаїття концепцій, аж до протилежних.

Мета статті. З'ясувати об'єктивні і суб'єктивні чинники, які не були враховані в Україні при проведенні трансформаційних змін, а хоч враховувалися без наукового обґрунтування, з точки зору лише “своїх” інтересів, без стратегічного бачення результатів перетворень та майбутнього країни.

Основні результати дослідження. Аналізуючи майже двадцятирічний період реформ, ми дійшли висновків, що їх здійснення відбувалося з позиції минулого бачення розвитку суспільств, часів ще формування капіталістичного ладу і доіндустріального періоду. Необґрунтованість реформ, їх примітивізм та догматична методологія – все це зосереджувалося в економічній політиці держави, здійснення якої і перетворило колись розвинуту країну в маргінальну територію з кланово-олігархічними групами, які ще й досі вишукують можливості власного збагачення за рахунок недокраденої власності “в ім'я великого відродження під протекторатом Європи”.

Перше. Чи мала Україна необхідне теоретичне обґрунтування трансформаційних змін? Ми знаємо, що теоретичні узагальнення чи висновки, які формують наукове знання і сферу наукових досліджень, виникають на базі суспільної практики, об'єктивних економічних умов. Це *перший закон* співвідношення економічної теорії та економічної практики, закон їх *взаємовідповідності*. *Другим законом* співвідношення економічної теорії та економічної практики є закон *невідповідності*, змістом якого є обґрунтування наукою майбутніх змін економічної практики (напрямів її розвитку), отже, випередження економічною теорією практики, виникнення стану невідповідності між ними. В Україні обидва ці закони з самого початку соціально-економічних перетворень не отримали належних умов для своєї дії. Адже нова економічна практика – створення ринкової економіки – обґрунтовувалась не теорією, що формувалась на власних умовах життя, а теорією, сформованою на базі економічної дійсності інших країн, країн з традиційною ринковою економікою. За таких умов з самого початку перетворень ігнорувалися власні особливості, в тому числі й ті, що виникли під впливом попереднього ладу. Сформувався *ринковий романтизм*, який, по суті, перекрив дихання дійсної науці. Нічого було й думати про якісь альтернативи, вимоги економічних законів тощо. Продуктивні сили України і курс реформ не отримували дійсного наукового обґрунтування.

Друге. Відсутність в Україні *стратегічної програми соціально-економічних перетворень*. Незважаючи на те, що реформаторами була визначена висока мета перетворень – *створення соціально орієнтованої економіки*, під цю мету не була розроблена програма, яка б включала комплекс стратегічних напрямів розвитку продуктивних сил, орієнтації економіки на людину, забезпечення справедливого розподілу, охорони довкілля тощо.

Третє. Україна не знайшла “власної” ефективною моделі управління економікою і використання ресурсів. Перенівши в своє економічне середовище *ринковий фундаменталізм*, вона постійно віддає перевагу ліберальній моделі і перетворень, і розвитку, незважаючи на певні спроби її критики [1]. Нині знову в науковій літературі розгорнулася дискусія з приводу змісту цієї моделі [6], проте сучасна економічна політика, на нашу думку, поки що залишається в її полоні. У зв'язку з абсолютизацією ліберальної моделі в економіці України необґрунтовано знижується регулююча роль

держави і відкриваються широкі можливості стихійності, тіньовій економіці.

Четверте. Не відповідає прогресивним світовим тенденціям розвитку продуктивних сил, власній меті – створення соціально орієнтованої економіки – і підхід до розуміння основної економічної засади суспільного ладу – відносин власності, насамперед, власності на засоби виробництва. Роздержавлення власності уже пройшло критичну межу: в недержавному секторі виробляється понад 90 % ВВП. Відбулося, по-суті, пограбування економіки, “прихвизація” величезного багатства, створеного народом. Це торкнулось і природних ресурсів (енергоресурсів, земель, водоймищ тощо), на основі чого виникли природні приватні монополії. Ідея багатоманітності форм власності, яка так рекламувалася реформаторами, була спотворена. Особливо “скорочена” державна власність. Питома вага підприємств державного сектору за залишковою вартістю основних засобів та нематеріальних активів на початок 2010 р. складала 14,2 % від усієї кількості [7, 8].

П’яте. Поза увагою українських реформаторів залишився такий феномен як *первісне нагромадження капіталу*. Це насильницький спосіб формування капіталістичних відносин, концентрації та централізації капіталу. Його основними формами в Україні стали: пограбування держави шляхом роздержавлення та приватизації; масове скуповування (за безцінь) сертифікатів та акцій у населення з метою оволодіння підприємствами, банками; перерозподіл багатства за допомогою інфляції; знецінення заощаджень населення; самовільне захоплення земель та інше. Саме первісне нагромадження стало найвищою перепорою на шляху дії економічних законів, фактором розвитку тіньової економіки, знедолення широких народних мас, а з іншого боку, формування класу олігархів.

Шосте. В Україні в період трансформації нищівний удар був завданий виробничій сфері. Тут не витримані першочергові економічні вимоги не тільки до розширеного відтворення, а і до простого. Спостерігається інтенсивне старіння основних фондів і технологічного оснащення, втрата кваліфікованої робочої сили. Зруйновані цілі галузі промисловості (легка, переробка сільгосппродукції, машинобудування для сільського господарства тощо). У виробничій сфері загальмований технічний прогрес, інновації, не реалізуються вимоги до сталого розвитку (збереження природного середовища).

Сьоме. Мабуть, першість у трансформаційному невігластві займають реформи в аграрному секторі економіки. Саме цей сектор є основою нарощування продовольчих ресурсів і створення продовольчого фонду країни, що, враховуючи українські чорноземи, змогло б забезпечити конкурентні переваги нашої країни на світових ринках. Але в результаті невдалого реформування аграрного сектора сільське господарство України значно скоротило своє виробництво, знизилась його ефективність, відбулася деградація села. Особливо зруйновано тваринництво. Великі масиви родючих земель розкрадаються при наявності мораторію на ринок землі. Україна перетворилася у стабільного імпортера продуктів харчування.

Восьме. Невизначеність “свого” місця в системі світового поділу праці та світовому господарстві, неврахування негативних наслідків зовнішніх економічних факторів. Україна з самого початку “зарекомендувала” себе як меншоварта. Не маючи можливості створювати належну конкуренцію на світових ринках, країна

перетворилася на експортера сировини, а через надмірний імпорт підірвала позиції вітчизняного виробника. Бажання інтегруватись в Європу наштовхується на несприятливі внутрішні умови для іноземних інвестицій та низьку технологічність наших товарів. В Україні почала формуватись економіка колоніального типу.

Дев'яте. Нехтування реформаторами протиріч трансформаційного періоду і, зокрема, тих, що породжуються первісним нагромадженням капіталу. В Україні в трансформаційний період гостро проявилися протиріччя: між потребами планомірного, збалансованого розвитку та стихійністю в розподілі ресурсів, формуванні ринкової пропозиції та ринкового попиту; між державним і приватним укладами; між загальнодержавними, груповими та приватними інтересами; між самими приватним інтересами з приводу привласнення і використання землі; між окремими регіонами в процесі формування виробничих програм і забезпечення ресурсами; між тіньовою і організованою економікою; між вітчизняними та іноземними виробниками; між соціальними групами, що представляють крайні позиції в розподілі доходів.

Основним протиріччям нашої економіки на сучасному етапі є протиріччя між крупним приватно-олігархічним та суспільним секторами.

Десяте. Реформатори не передбачили, що перехід від адміністративно-командної до ринкової системи обернеться глибокою майновою поляризацією суспільства, створенням гострої та антагоністичної *проблеми бідності*, що, буквально, паралізує формування якісного суб'єктивного фактора економічного зростання та породить цілу низку проблем, які гальмують розвиток продуктивних сил, інноваційну перебудову економіки, зменшують якісні показники виробництва тощо.

Висновок. Аналіз соціально-економічних перетворень в Україні в трансформаційному періоді показує, що економічна практика в цей час не була науково обґрунтованою, базувалася на моделі, не адаптованій до умов України і не відповідаючій великим її інтересам – бути високорозвиненою, конкурентоспроможною країною. Тому вітчизняна економічна наука (і суспільні науки загалом) має переосмислити свої попередні висновки, обґрунтувати ефективну соціально економічну модель розвитку, економічну політику і практику, чим створить належні передумови глибокої корекції реформ, забезпечення інноваційного, соціально зорієнтованого розвитку країни.

Використані джерела:

1. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. – 2002. – 4 червня.
2. Урядовий кур'єр. – 2011. – 11 березня.
3. Урядовий кур'єр. – 2010. – 28 грудня.
4. Теоретичні та прикладні питання економіки: збірник наукових праць / за заг. ред. проф. Ю. І. Сханурова, А. В. Шегди. – К.: Вид.-поліграфічний центр “Київський університет”, 2011. Вип. 24. – 388 с.
5. Монітор конкурентоспроможності. – 2008. – № 1-2.
6. Див.: В. Гесць. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України // Економіка України, 2010, № 3. Дискусія з приводу цієї статті розгорнулася в наступних номерах журналу

за 2010 рік: А. Гальчинський (№ 6), М. Зверяков (№ 7), М. Попович (№ 8) та ін., за 2011 р.: Р. Грінберг (№ 1), А. Грищенко (№ 1, 2) та ін.

7. Підпригора Л. А. Державна власність у трансформаційній економіці України : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. – Київ, 2011.

Радченко В. В. Социально-экономическая трансформация в Украине как объект исследования экономической теории

В статье исследуется проблема обоснованности социально-экономических преобразований в трансформационной экономике Украины, делаются выводы о несоответствии реформаторских действий требованиям экономической теории и передовой общественной практике.

Ключевые слова: социально-экономические преобразования, трансформационный период, реформы, политэкономический анализ.

Radchenko V. Socio-economic transformation Ukraine as an object of study of economic theory

The problem of the validity of socio-economic transformation intransforming the economy of Ukraine, the conclusions about the failure of reformist action requirements of advanced economic theory and social practice.

Keywords: socio-economic transformation, the transformation period, reforms, political economy analysis.

**Підпригора Л. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

У статті досліджується економічний механізм реалізації державної власності в економіці України та пропонуються основні напрямки його удосконалення з метою підвищення ефективності функціонування цієї форми власності.

Ключові слова: державна власність, реалізація власності, економічні закони, управління.

Актуальність проблеми. Досягнення високих показників соціально-економічної ефективності державної власності неможливе без використання відлагодженого економічного механізму її реалізації. Накопичення і загострення проблем у функціонуванні державної власності в економіці України зумовлює необхідність дослідження економічного механізму її реалізації з метою визначення напрямків його удосконалення.

В економічній історії розвинутих країн об'єктивна взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин стимулювала удосконалення економічного механізму реалізації власності. В результаті з'являлися більш прогресивні її форми. Удосконалення економічного механізму реалізації різних форм власності в ринковій економіці відбувається поступово, еволюційно, на основі нагромадження практичного досвіду, що враховує динаміку умов суспільного виробництва під впливом науково-технічного прогресу, коливань економічної кон'юнктури, політичних подій, історичних, ментальних особливостей та змін ціннісних орієнтирів суспільства (гуманізації та соціалізації економіки).